

UOT: 94 (479.24)

Emin MƏLİKOV
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, t.ü.f.d
eminmelikov79@gmail.com

Aqıl ƏHMƏDOV
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, t.ü.f.d., dos.
agilahma@gmail.com

Elbrus SADIQOV
Azərbaycan Tibb Universiteti, t.ü.f.d., dos.
sadiqov.elbrus.72@mail.ru

Prezident İlham Əliyevin uğurlu iqtisadi siyasəti və onun müsbət nəticələri (sənaye sahələri üzrə 2003-2018)

Successful economic policy of the President İlham Aliyev and its positive results (by industry sphere 2003-2018)

Успешная экономическая политика Президента Ильхама Алиева и его положительные результаты (по отраслям промышленности 2003-2018)

Xülasə: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsində ölkədə iqtisadi artım ilbəl sürətlənmiş, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Həyata keçirilən Dövlət Proqramları regionlarda yeni sənaye sahələrinin yaradılmasını sürətləndirmiş və yeni iş yerlərinin açılması ilə nəticələnmişdir. Ötən 2003-2018-ci illərdə respublikada sənayenin müxtəlif sahələrində dinamik inkişaf baş vermişdir. Əldə olunan statistik materialları bu inkişafın əsas göstəricisi kimi qiymətləndirmək olar.

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu iqtisadi siyasəti və onun müsbət nəticələri tədqiq olunur.

Açar sözlər: Prezident, sənaye, iqtisadi inkişaf, region, dövlət proqramı

Abstract: As a result of successful economic policy pursued by the President of the Azerbaijan Republic İlham Aliyev, economic growth in the country has been accelerated year by year and has had a significant impact on improving the welfare of the population. Implemented state programs

accelerated the creation of new industries in the rural areas and resulting in the creation of new jobs. During the period 2003-2018, the country experienced a dynamic growth in various industries. Obtained statistical data can be considered as a key indicator of this development.

The article explores successful economic policy of the President of Azerbaijan Republic İlham Aliyev and its implications.

Keywords: President, industry, economic development, rural area, state program

Резюме: В результате успешной экономической политики, проводимой Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым, экономический рост в стране с каждым годом ускорялся, оказал значительное влияние на улучшение социального благосостояния населения. Реализуемые государственные программы ускорили создание новых отраслей промышленности в регионах и привели к открытию новых рабочих мест. В прошедшие 2003-2018 годах в республике произошло динамичное развитие в различных отраслях промышленности. Полученные статистические материалы можно расценивать как основной показатель этого развития. В статье исследуется успешная экономическая политика Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева и его положительные результаты.

Ключевые слова: Президент, промышленность, экономическое развитие, регион, государственная программа

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi islahatlar Azərbaycan sənayesinin inkişafını sürətləndirmişdir. Ölkədə neft-qaz strategiyasının düzgün həyata keçirilməsi ilə maliyyə resursları formalaşmış, bununla da sənaye potensialından geniş istifadə imkanları yaranmışdır. Prezident İlham Əliyevin imzaladığı 2004-cü il 8 dekabr tarixli Fərman ilə ölkədə Sənaye və Energetika Nazirliyi yaradılmışdır. Nazirlik neft-qaz sənayesi sahələrini, kimya, metallurgiya və emal sənayesinin, toxuculuq, tikiş, dəri məhsullarının istehsalı, maşın və avadanlıqların istehsalı kimi sahələri əhatə edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 6 mart tarixli Fərmanı ilə ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması prosesinə başlanmışdır. İqtisadi zonaların yaradılması sənaye sahələrinin inkişafını sürətləndirmişdir. Azərbaycan sənaye sahələrinin inkişafı ilə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində inteqrasiya sürətlənmişdir. Ölkə bazasının 2011-ci il 21 dekabr tarixli Fərmanı ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində neft-

kimya və digər prioritet sənaye sahələri üzrə məhsulların istehsalı və emalı müasir texnologiya əsasında həyata keçirilir.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənmiş "Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2005-2015-ci illər) və Azərbaycan Respublikasının elektrik enerjisi təminatının yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər" haqqında çoxsaylı Sərəncamlar ölkədə energetika sənayesinin inkişafını sürətləndirmişdir. Avropa İttifaqının Avropa tərəfdaşlıq və əməkdaşlığı çərçivəsində həyata keçirilən "Azərbaycan enerji sektorunda hüquqi yaşamaş və struktur islahatları" treninq layihəsi çərçivəsində Sənaye və Energetika Nazirliyi və Almaniyanın İqtisadiyyat və Texnologiya Federal Nazirliyinin birgə iştirakı ilə "Elektroenergetika haqqında" və "Qaz təchizatı haqqında" qanunlar layihəsi hazırlanmışdır.

2008-ci il martın 3-də Prezident İlham Əliyev "Daşkəsən filizsaflaşdırma" ASC-nin Gəncə polad kompleksinin və "Det-al" alüminium zavodunun təməl qoyma mərasimi zamanı çıxışında demişdir: "Bu böyük zavodların tikintisi Azərbaycanda yeni sənayenin yaranması deməkdir. Biz çox istəyirik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı hərtərəfli inkişaf etsin və bu baxımdan, əlbəttə ki, güclü sənaye potensialının yaranması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu iki zavodun təmsalında biz bunu gördük. Böyük polad kompleksinin tikintisi nəticəsində Azərbaycan çox böyük iqtisadi imkanlara nail olacaqdır. Buraya çox böyük investisiyalar qoyulacaqdır. Eyni zamanda, alüminium zavodunun tikintisinə də investisiyalar qoyulacaqdır. Bütövlükdə investisiyaların həcmi 1 milyard dollardan çox olacaqdır. Bu da Azərbaycan sənayesinə, onun qeyri-neft sektoruna qoyulan ən böyük sərmayələrdən biridir. Bu onu göstərir ki, Azərbaycana böyük inam var, Azərbaycanın inkişafına böyük ümidlər var və xarici investirlər, banklar və tikinti şirkətləri Azərbaycanda işləmək üçün səylər göstərirlər" [1]. Respublikada neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi ilə bu sahənin inkişafı sürətlənmişdir. 2005-ci ildə Azərbaycanda 22,2 mln. ton neft və 5,82 milyard kub. metr qaz hasil edilib, 22,3 mld. kv. saat elektrik enerjisi istehsal olunub, bu da 2004-cü illə müqayisədə neftin hasilatı 6 min. 6,72 min ton qazın hasilatı 812 min. kub metr, elektrik enerjisi 1 milyard kv. saat artmışdır [2, s. 15]. 2005-ci ildə "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində "Azəri" yatağından ilk neftin hasilatı ilə ölkənin "böyük neft" mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu. Təkcə bu yataqdan il ərzində 6,2 mln. ton xam neft və 1 milyard kilometr qaz hasil edilmişdir. Ötən il Azərbaycanda hasil edilmiş 22,2 mln. ton xam neft son 64 ildə ən yüksək göstərici olmuşdur [2, s. 20]. 2005-ci il mayın 25-də Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və Qazaxıstanın dövlət başçıları iştirakı ilə Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin Azərbaycan hissəsinin istifadəyə verilməsinə həsr olunmuş mərasim keçirilmişdir. Neft-

qaz sənayesinin inkişafı istiqamətində atılan uğurlu addımların nəticəsində ölkəmizin enerji təhlükəsizliyi tam təmin olunmuşdur. Prezident İlham Əliyevin uğurlu neft strategiyası nəticəsində Azərbaycan regionun iqtisadi cəhətdən güclü dövlətinə çevrilmiş, Avropanın enerji təhlükəsizliyində əsaslı rol oynamış və dünyanın əsas neft sənayesinin inkişaf etmiş mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. 2005-2006-cı illərdə gücü 150 mvt. olan Yenikənd SES-in tikintisi, 1 saylı Bakı İEM-də ümumi gücü 110 mvt olan 2 ədəd qazturbini qurğusunun quraşdırılması, Mingəçevir SES-də 4 ədəd hidroaqrəqatın yenidən qurulması, Şimal DRES-də gücü 400 mvt. olan buxar qaz turbininin istismara verilməsini, regionlarda yarımtənsiyaların tikintisini energetika sənayesinin inkişafını göstərən əsas göstərici kimi qiymətləndirmək olar. Ölkə başçısının müvafiq sərəncamlarına uyğun olaraq regionlarda 52 modul tipli elektrik stansiyaların tikintisi həyata keçirilmişdir.

Respublikada 2000-ci ilə nisbətən, 2011-ci ildə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 127,1% artaraq 01.01.2012-ci il tarixə 2508 vahid təşkil etmişdir. Həmin illər ərzində sənaye məhsullarının həcmi 9,6 dəfə artaraq 35,0 mlrd. man. çatmışdır. Təkcə 2007-2011-ci illər ərzində ölkə sənayesində əsas kapitala 21,7 mlrd. man. investisiya yönəldilmişdir ki, onun da 10,1 mlrd. ton xarici, 11,6 mlrd. man. daxili investisiyalar təşkil etmişdir. 2000-2011-ci illər ərzində ölkə sənayesində əsas istehsal fondlarının dəyəri 5,7 dəfə artaraq 41,7 mlrd. manatə çatmış, həmin dövrdə sənayedə çalışan işçilərin sayı 11,7% azalsa da, onların orta aylıq əmək haqqı 5,9 dəfə artaraq 518,6 man. təşkil etmişdir [3, s. 33]. Prezident İlham Əliyev İmişli şəkər zavodunun açılışındakı çıxışında demişdir: "Zavodda ən qabaqcıl texnologiyalar mövcuddur. Burada dünyada mövcud olan ən yüksək səviyyədə şəkər istehsalı təmin ediləcəkdir. Çünki şəkər istehsalı çox mürəkkəb bir prosesdir və onun qiyməti, müxtəlif bazarlara daxil olması onun keyfiyyətindən çox asılıdır. Ona görə şəkərin keyfiyyəti çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu gün müəssisə ilə tanış olarkən, laboratoriya ilə tanış olarkən bir daha gördüm ki, burada ən yüksək dünya səviyyəsində şəkər istehsal ediləcəkdir [4]. Ölkə başçısının uğurlu siyasəti nəticəsində qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyalar artmış və onun xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 26,8 faizdən, 2009-cu ildə 60 faizdən artıq olmuşdur. 2009-cu il ərzində regionlarda 71 sənaye müəssisəsinin tikintisi başa çatdırılmış, 92 müəssisənin tikintisi işə davam etdirilmişdir. 2009-cu ilin 11 ayı ərzində ölkə iqtisadiyyatına bütün mənbələr hesabına 6,4 mlrd. manat əsas kapitala investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş ümumi sərmayələrin 27,4 faizi neft sektorunun 72,6 faizi isə qeyri-neft sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir. Əsas kapitala qoyulmuş vəsaitin 80,1 faizi daxili investisiyalar 19,9 faizi isə xarici investisiyalar

təşkil etmişdir [5]. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 25 dekabr tarixli qərarı ilə xüsusi iqtisadi zonanın sərhədlərində gömrük nəzarətinin məntəqələrinin fəaliyyətinin, malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin, nəqliyyat vasitələrinin və fiziki şəxslərin sərhəddən buraxılması rejiminin sadələşdirilmiş qaydaları təsdiq edilmişdir. Həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət emal sənayesini inkişaf etdirmişdir. 2009-cu il dekabrın 18-də AİŞ və Almaniyanın "RAO AqroMilk" şirkəti arasında Ağstafanın Böyük-Kasik kəndində 4 təsnifatı özündə birləşdirən "Ağstafasüd Kompleksinin" yaradılması haqqında saziş imzalanmışdır. Kompleksdə ilə ərzində 18 mln. litrdən çox süd məhsullarının istehsalı nəzərdə tutulur. 2009-cu ildə Gədəbəydə qızıl-mis emalı zavodu, Hacıqabulda kərcip zavodu, Naxçıvanda "Gəmiqaya" mineral sular zavodu, Bakıda Elektron Hesablayıcı Maşınlar və Radio quraşdırma zavodları, Şamaxıda "Azerelektronika" məişət cihazları zavodu, Sumqayıt texnoparkın birinci mərhələsi istismara verilmişdir.

Sənayeləşdirmə siyasəti həyata keçirilərkən qeyri-neft sənayesinin inkişafına əsas diqqət göstərilmişdir. Ölkənin əsas sənaye şəhəri olan Sumqayıtda yaradılmış Texnoparkda yeni və müasir texnologiyaya əsaslanan Kabel zavodu, Alçaq təzyiqli plastik borular zavodu, Alüminium elektrotexniki çubuqları zavodu, Metal Konstruksiyalar zavodu, Günəş kollektorları zavodu, Sənaye qazları zavodu, Ağır maşınqayırma zavodu, Metal əritmə zavodu fəaliyyət göstərir. 2010-cu il martın 19-da Prezident İlham Əliyev tərəfindən Gəmiqayırma zavodunun təmələqoyma mərasimi keçirilmişdir. Zavodun tikintisi yeni sənaye sahələrinin yaradılmasında və inkişafında mühüm rol oynayacaqdır. Bununla yanaşı Lənkəran və Biləsuvar rayonlarında Konserv zavodları, çay və dondurma fabrikləri, Ağcabədi və Zaqatala rayonlarında süd emalı zavodu Cəlilabad rayonunda Şərab istehsalı zavodu, Tərtər rayonunda süd zavodu, Zaqatala rayonunda Tütən emalı zavodu istismara verilmişdir. 2010-cu ildə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin 9,1 faizi qeyri-neft sənayesinin payına düşmüşdür. Belə ki, 2010-cu ildə qeyri-neft sənayesi üzrə 6,2 faiz real artım qeydə alınmış və 1687,5 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır. Emal bölməsinin məhsullarından qida məhsulları istehsalı 2,4 faiz, içki istehsalı 11,8 faiz, mebdən başqa ağacın emalı və ağacdən məmulatlar istehsalı 7,5 faiz, kağız və kardon istehsalı 25,5 faiz, neft məhsulları istehsalı 8,8 faiz, kimya sənayesi məhsulları istehsalı 16,2 faiz, metallurgiya sənayesi məhsulları istehsalı 44,6 faiz, elektrik avadanlıqları istehsalı 82,8 faiz, maşın və avadanlıqlar istehsalı 1,9 dəfə, avtomobil, qoşqu və yarım qoşquqlar istehsalı 48,4 dəfə olmuşdur. Sənaye məhsulu istehsalı neft sektorunda 1,7 faiz, qeyri-neft sektorunda isə 6,6 faiz artmışdır [6].

Dövlət Neft Şirkətinin "Azərikimya" İstehsalat Birliyinin "Səthi Aktiv Maddələr" zavodunun ərazisində sənaye şəhərciyinin yaradılması məqsədə-

uyğun hesab edilmişdir. Prezident İlham Əliyev çıxışında demişdir: "Bütövlükdə sənaye inkişafımızla bağlı çox vacib addımlar atılır. Azərbaycanda bir neçə böyük sənaye mərkəzi yaradılır. Bu bərdə məən əvvəlki iclaslarda da demişəm. Bakı şəhərində, Sumqayıtda, Gəncədə və Bakının Qaradağ rayonunda müasir sənaye komplekslərinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə önəmli addımlar atılmışdır və ölkəmizdə sənayeləşmə siyasəti aparılır. Əgər bu olmasaydı, bu gün yerli istehsalda o qədər danışımaqzdi. Kimya sənayesinin inkişafı üçün tədbirlər görülür, müəssisələr modernləşdirilir, yeni texnologiyalar tətbiq edilir. Bu yaxınlarda Sumqayıt şəhərində olarkən göstəriş vermişəm ki, orada kimya sənayesi şəhərciyi yaradılsın" [12]. Ölkə başçısının birbaşa nəzarəti ilə və həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində sənaye müəssisələrinin yaradılması prosesi sürətlənmişdir. II Dövlət Proqramının icrası ilə əlaqədar Yevlax, Gəncə, Şirvan, Naxçıvan, Qəbələ, Salyan, Abşeron, Lənkəran, Cəlilabad rayonlarında sənaye müəssisələri yaradılmışdır. 2011-ci ildə Bakıda müasir tikinti istehsalı zavodu, Abşeronda AZMDF zavodu, İmişlidə yem və bitki yağları fabrikləri, Samuxda meyvə qurudulması və emalı zavodu, Oğuzda qlükoza istehsalı müəssisəsi, Ağcabədidə "Atena" süd istehsalı və emalı zavodu, Ağsuda çörək, şərab zavodları fəaliyyətə başlamışdır.

2012-ci ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə Aran iqtisadi rayonu üzrə 1034 layihəyə 66,7 milyon manat, Gəncə-Qazax İqtisadi rayonu 404 layihəyə 16,1 milyon manat, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 179 layihəyə 24,6 milyon manat, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 66 layihəyə 4,9 milyon manat, Şəki-Zaqatala İqtisadi rayonu üzrə 144 layihəyə 23,8 milyon manat. Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 189 layihəyə 6,3 milyon manat, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 160 layihəyə 4 milyon manat, Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 44 layihəyə 34,4 milyon manat və Bakı şəhəri, ətraf kənd və qəsəbələri üzrə 199 layihəyə 37,1 milyon manat dövlətin güzəştli kreditləri verilmişdir [7]. Ümumiyyətlə, 2012-ci il ərzində əsas kapitala yönəldilmiş ümumi vəsaitin 36,6 faizi sənaye sahələrinin inkişafına yönəldilmişdir. Qeyri neft sektorunun inkişafına sərf edilmiş vəsaitin həcmi isə əvvəlki ilə nisbətən 18,3 faiz artaraq ümumi sərmayənin 76,2 faizini təşkil etmişdir. Ölkədə sənaye sahələrinin inkişafı nəticəsində əhalinin həyat səviyyəsi xeyli yaxşılaşmışdır. Belə ki, 2012-ci ildə əhalinin nominal gəlirləri 2011-ci ilə nisbətən 13,8 faiz artaraq 34,7 milyard manat təşkil etmiş, hər nəfərə düşən gəlirlər isə 12,2 faiz artaraq 3784,3 manat və ya orta hesabla ayda 315,4 manat olmuşdur [7]. II Dövlət Proqramına uyğun 2008-2012-ci illərdə həyata keçirilən tədbirlər sayəsində qazla təmin olunan əhali abunəçilərinin ümumi sayı 1,1 milyondan 1,4 milyona çatdırılıb, yəni əlavə olaraq

297 min əhali abunəçisinə qaz verilib. Qazla təmin olunan rayonların sayı 65-ə çatdırılıb, əlavə olaraq 136 inzibati-ərazi bölgüsünə qaz təminatı bərpa edilmiş, respublikada qazlaşma səviyyəsi 76,4 faizə, o cümlədən Bakı şəhəri üzrə 96,3 faizə, regionlarda isə 65,4 faizə çatmışdır [15]. 2013-cü il ərzində respublika üzrə neft hasilatı 43,31 milyon ton olmuşdur. Hasil edilən neftin 8,31 mln. tonu ARDNŞ-nin, 35 mln. tonu ABƏŞ-in (AÇG-dən 32,5 mln. ton, Şahdənizdən 2,5 mln. ton) payına düşür. İl ərzində Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri vasitəsilə 29,7 mln. ton, ümumilikdə isə 36,7 mln. ton neft nəql edilmişdir [16]. Energetika sənayesində səmərəliliyi artırmaq və mövcud dövlət idarəetmə strukturunun təkmilləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 2013-cü il 22 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə Sənaye və Energetika Nazirliyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi yaradılmışdır. Sənayeləşmə siyasətinə uyğun olaraq 2012-ci il ərzində Bakıda Metal Konstruksiyalar zavodu, Balaxanıda bərk məişət tullantılarının yandırılması və çəşidlənməsi zavodları, Sumqayıtda "Azgüntex" zavodu istifadəyə verilmiş, Balaxanı Sənaye Parkının təməli qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası təsdiq edilmişdir. Burada sənaye sahələrinin kompleks inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində, yerli xammala əsaslanan müasir standartlara uyğun sənaye müəssisələri yaradılmışdır. 2013-cü il ərzində Bakı şəhərində Qaz turbinli istilik Elektrik stansiyası, Qazax rayonunda Sement Zavodu, Sumqayıtda Polad boru zavod və "Gilan" Tekstil parkı, Abşeron rayonunda Plastik qablar istehsalı və "Milla" süd məhsulları zavodu, Hacıqabulda seramik istehsal edən müəssisə, Şirvan şəhərində cənub Elektrik stansiyası, Qəbələ rayonunda Üzüm emalı zavodu, İsmayilli rayonunda Tikəş fabriki, Şabran rayonunda Taxtakörpü SÖS, İsmayilli-1 SES, Naxçıvan MR-da Arpaçay SES və digər sənaye müəssisələri istifadəyə verilmişdir. Prezident İlham Əliyev Qazax rayonunda sement zavodunun açılışında demişdir: "Biz sənaye müəssisələrinin yaradılması ilə bağlı çox ciddi addımlar atmışıq. Burada həm dövlət investisiyaları öz rolunu oynayır və ölkədə mövcud olan gözəl sərmayə də bax bu reallıqları yaradır. Çünki adambaşına qoyulan birbaşa xarici sərmayələrin həcminə görə Azərbaycan MDB məkanında birinci yerdədir. Həm xarici, həm daxili investisiyalar qoyulur. Hazırda daxili investisiyalar ümumi investisiyaların 70 faizini təşkil edir. Bu, onu göstərir ki, həm dövlət investisiyaları daha çox qoyur, eyni zamanda da, yerli şirkətlər də öz maliyyə resurslarını ölkə iqtisadiyyatına cəlb edirlər. Bu zavodun tikintisi də yerli investorlar tərəfindən həyata keçirilmişdir. Mən bunu çox alqışlayıram" [13]. Yeni yaradılan zavodların fəaliyyəti ilə qeyri-neft sənayesinin həcmi xeyli artmış-

dır. Qeyri-neft sənayesi məhsulları sənayenin ümumi buraxılışının 20,1%-ni təşkil etmiş və sənayedə xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 0,7 faiz artmışdır. Qeyri-neft sənayesində istehsal olunmuş məhsulun 108,1 milyon manatı və ya 1,6 faizi mədəncixarına sənayesinin, 4679,2 milyon manatı və ya 69,19%-i emal sənayesinin, 1770,6 milyon manatı və ya 26,1 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı təchizatının, 218,7 milyon manatı və ya 3,2 faizi su təchizatı və tullantıların təmizlənməsinin payına düşmüşdür. Qeyri-neft sənayesinin emal bölməsində istehsal olunmuş 59,2 faizi qida məhsullarının 8,6 faizi metallurgiya və hazır metal məmulatları istehsalı sahələrinin 7,4 faizi tikinti materiallarının istehsalı, 4,3 faizi kimya sənayesinin, 53 faizi maşın və avadanlıqlarının istehsalı, 2,8 faizi elektrik avadanlıqları istehsalı sahələrinin 12,4 faizi isə digər bölmələrin payına düşür [8]. Təkcə 2013-cü ildə qida məhsullarının istehsalı sahəsində 2,6 milyard manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Qənd və şəkər tozunun istehsalı 16,6 faiz, qaymaq və xama istehsalı 2,2 faiz, marqarin istehsalı 6,3 faiz, kərə yağ istehsalı 0,6 faiz, çörək və bulka məhsulları istehsalı 1,0 faiz artmışdır. 2013-cü il ərzində bütövlükdə ölkə sənayesində çalışan muzzdlu işçilərin sayı 6,1 faiz artmış və 182,8 min nəfər təşkil etmişdir. Orta aylıq əmək haqqı 8,0 faiz artaraq 645,7 manata çatmışdır. Sənayedə çalışanların 50,0 faizi emal müəssisələrində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur [8].

Prezident İlham Əliyevin nəzarəti ilə həyata keçirilən II Dövlət Proqramının nəticəsində 2013-cü il ərzində regionlarda 20-dən çox yeni sənaye müəssisələri yaradılmışdır. Dövlət başçısının 2013-cü il 23 aprel tarixli sərəncamı ilə Gəncə şəhəri və Daşkəsən rayonunun ərazilərində dəmir filizinin hasilatını təşkil etmək və yeni texnologiyaların tətbiqi ilə polad istehsalını artırmaq məqsədilə Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Bununla da ölkədə metallurgiya sənayesinin inkişafında mühüm addım atılmışdır. Ölkədə qara metallurgiya məhsullarına artan tələbatı ödəmək və yerli xammal hesabına metallurgiya sənayesini inkişaf etdirmək məqsədilə "Polad İstehsalı Kompleksinin yaradılması haqqında" Prezidentin Sərəncamı uğurla həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 5 noyabr tarixli Fərmanın 7.1.2-ci yarım bəndinin icrası olaraq texnologiyalar parklarının fəaliyyətinin təşkili məqsədilə "Texnologiyalar planları haqqında Nümunəvi Əsasnamə" layihəsi hazırlanmışdır. Ölkədə yaradılan sənaye parklarında aqro və tibb kimyası, məişət kimyası, tikinti sənayesi kimyası, elektrotexnika və avtomobil sənayesi kimyası, sənaye avadanlıqlarının istehsalı nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 10 yanvar tarixli Sərəncamı ilə 2014-cü il Azərbaycan Respublikasında "Sənaye ili" elan edilmiş və döv-

lət başçısının 2014-cü il 12 mart tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında 2014-cü ilin "Sənaye ili" elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər Planı" təsdiq edilmişdir. Tədbirlər planında sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması, yeni emal sənayesi müəssisələrinin yaradılması və Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 18 aprel tarixli "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisinin genişləndirilməsi haqqında" Sərəncamına əsasən ümumilikdə 127,96 hektar torpaq sahəsi icarəyə vermək hüququ ilə "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı" MMC-nin daimi istifadəsinə verilmişdir. Prezident İlham Əliyev çıxışında qeyd etmişdir: "Sumqayıt Kimya Sənayesi Parkının yaradılması Azərbaycanda sənaye sahəsində aparılan siyasətin təzahürüdür. Bu ərazidə dövlət tərəfindən bütün lazımi tədbirlər görülmüşdür. Beş yüz hektar sahədə bütün kommunikasiya, rabitə, nəqliyyat, bir sözlə, bütün infrastruktur layihələr dövlət tərəfindən icra edilmişdir. Özal sektor isə öz növbəsində ölkəmiz üçün vacib olan sahələrə investisiya qoyuluşunu təmin edib. Sumqayıt Kimya Sənayesi Parkının timsalında biz dövlət-özal sektor tərəfdaşlığının gözəl nəticələrini görürük. Bu müəssisələrdə minlərlə insan işlə təmin olunur. Hazırda parkın 15 rezidenti var. Qoyulan və qoyulacaq sərmayələrin məbləği milyardlarla dollar həcmindədir [14]. 2014-cü ildə "Sumqayıt Kimya Parkı" MMC tərəfindən float texnologiyası əsasında şüşə lövhələrin istehsalını həyata keçirəcək "AzərFloat" QSC-yə rezident statusu verilmiş və Parkın rezidentlərinin sayı 3-ə çatdırılmışdır. Tullantı yağların emalı ilə məşğul olan BSP-nin ilk rezidenti olan "Ekokat" MMC-yə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına 200.000 manat məbləğində kredit vəsaiti ayrılmışdır [9]. Dövlət başçısının 2014-cü il 26 fevral tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi haqqında Əsasnamə" və "Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin strukturu" təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 8 oktyabr tarixli "Sənaye məhəllələrinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili haqqında" Fərman imzalanmışdır. Fərman ölkədə sənaye sahələrinin inkişafı ilə əlaqədar yaradılan sənaye məhəllələrinin təşkili mexanizmini müəyyənləşdirmişdir. Bölgələrdə yaradılan sənaye məhəllələri ölkədə sənaye istehsalının artırılmasında mühüm rola malikdir. Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata görə 2014-cü ilin yanvar-iyun aylarında sənayedə istehsal olunan malların və göstərilən xidmətlərin həcmi 16,9 milyard manat təşkil edib. Bu dövrdə sənayenin qeyri-neft bəlməsində əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4,2 faizlik artım müşahidə edilib [10]. Əgər ölkədə muzdlu işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 2005-ci ildə 123,6, 2010-cu ildə 331,5 manat olmuşsa 2013-cü ildə bu rəqəm 425,1 ma-

nat, 2014-cü ilin 11 ayında isə 485,4 manata çatmışdır [11]. Ölkədə emal sənayesinin bütün istiqamətlərində dinamik inkişaf müşahidə edilmişdir.

III Dövlət Programının tədbirlər planında ölkə üzrə 1127 tədbir, o cümlədən ölkə əhəmiyyətli 43, iqtisadi rayonlar üzrə 1084 tədbir nəzərdə tutulmuşdur. "Azərbaycan Respublikası Dövlət Investisiya Programının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi qaydalarının" 4,3-cü bəndinə uyğun olaraq 2014-cü ildə icra edilən layihələrin monitorinqi aparılmış və "Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il üzrə Dövlət Investisiya Programına daxil olan layihələrin monitorinqinin nəticələri barədə icmal hesabat" hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 26 fevral tarixli "Mingəçevir Sənaye Parkının yaradılması" və 2015-ci il 3 iyun tarixli "Qaradağ Sənaye Parkının yaradılması haqqında" Sərəncamlar imzalanmışdır. Bölgələrdə yaradılan sənaye parkları regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində atılan uğurlu addımlardan biridir. Ölkədə sənayeləşmə siyasətin həyata keçirilməsi ilə müasir texnologiyalarla təchiz edilmiş sənaye müəssisələri yaradılmışdır. Prezidentin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında Sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Programı" təsdiq edilmişdir. Dövlət Programında məqsəd sənayenin modernləşdirilməsi, strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması və rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsini təşkil etməkdən ibarət olmuşdur. Dövlət Programında alternativ enerji qurğularının istehsalının genişləndirilməsi, Gəncə Alüminium Kompleksinin istehsal gücünün artırılması, Sumqayıtda Karbamid zavodunun istifadəyə verilməsi, Sumqayıt Kimya Sənaye parkında polimer zavodunun qurulması və s. kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2015-ci ildə qeyri-neft sənayesində 7660,3 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8,4 faiz artmış, qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6,3 faiz artmış və 29,3 faiz təşkil etmiş, qeyri-neft sənayesi ümumilikdə sənayenin artımına 1,9 faiz müsbət töhvə vermişdir [17]. 2015-ci ildə Xırdalan Metal Konstruksiyalar zavodu, "Ucar Aqro" MMC-nin quşçuluq sənaye kompleksi, Sumqayıtda "Alyans Tekstil" tikəş fabriki, Goranboyda gips-karbon zavodu istifadəyə verilmişdir. Yeni texnologiyaya əsaslanan investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə təkcə 2015-ci il ərzində 65 layihə dövlət vəsaiti hesabına yenidən qurulmuşdur. Bu da ölkədə sənaye istehsalının artımına müsbət təsir göstərmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublika-

sında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair strateji yol xəritəsi" təsdiq edilmişdir. Həyata keçirilən Dövlət Proqramları qeyri-neft sektorunun inkişafını xüsusilə sənaye sahələrinin yenidən qurulması və modernləşdirilməsini təmin etmişdir. 2017-ci ildə Prezident İlham Əliyevin imzaladığı müvafiq sərəncamda Sabirabad və Hacıqabul rayonlarında Sənaye məhəllələri yaradılmışdır. Regionlarda yaradılan sənaye məhəllələri ölkədən idxaldan asılılığın azaldılması və milli brendlərin meydana gəlməsinə şərait yaratmışdır. Dövlət Proqramlarına uyğun görülmüş işlər iqtisadi inkişafa şərait yaratmış və ölkə sənayesinin əhatə dairəsi xeyli genişləndirilmişdir. 2004-2018-ci illərdə ümumdaxili məhsul real ifadədə 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru 2,8 dəfə artmışdır. Bu dövrdə sənaye real ifadədə 2,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru 2,4 dəfə artmışdır [18]. Dövlət başçısının 2017-ci il 22 dekabr tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin Dövlət Enerji Nəzarəti İdarəsinin və Dövlət Qaz Nəzarəti İdarəsinin əsasında Energetika Nazirliyinin tabeliyində "Enerji məhsullərinin tənzimlənmə Agentliyi" yaradılmış və qurumun nizamnaməsi təsdiq edilmişdir. 2017-ci il ərzində respublikada 38,7 mln. ton neft hasil edilmiş və hasil olunan neftin 28,9 mln. tonu "Azəri-Çıraq-Günəşlinin", 2,4 mln. tonu "Şahdəniz", 7,4 mln. tonu Azərbaycan Respublikası Neft Şirkətinin payına düşür [19]. Neftin hasilatında əldə edilən gəlir Dövlət Proqramlarının həyata keçirilməsini sürətləndirmişdir. III Dövlət Proqramına uyğun olaraq Saatlı, Samux, Gəncə, Neftçala, Salyan rayonlarında yarımstansiyalar tikilmiş, respublikanın 51 rayonunun 237 kənd və qəsəbələrində elektrik şəbəkəsində bərpa işləri davam etdirilmiş və 59 kənddə işlər tam yekunlaşdırılmışdır. Əhalinin elektrik enerjisinə olan tələbatının daha dolğun təmin etmək məqsədi ilə son 15 ildə regionlarda 28 elektrik stansiyası istifadəyə verilmiş, 45 min km-dən artıq elektrik xətti çəkilmiş, 1650-dən çox yarımstansiya quraşdırılmışdır. Həmçinin bu dövrdə regionlarda 56,2 km. qaz xətti çəkilmiş, 1800-dən çox yaşayış məntəqəsi təbii qazla təmin edilmiş, regionlar üzrə qazlaşdırma səviyyəsi 41 faizdən 93,2 faizə çatmışdır [18]. Həyata keçirilən tədbirləri ölkə başçısının uğurlu iqtisadi siyasətinin nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. Nəticə etibarilə ölkənin enerji və qaz sənayesinin əhatəsi xeyli genişləndirilmişdir.

2017-2018-ci illərdə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında təzyiqlə təzyiqlə davamlı xortum və fitinq birləşmələri istehsal edən zavod, Yarım sintetik sürtgü yağları zavodu, Aqro-kimyəvi məhsullar zavodu, İnşaat kimyəvi zavodu, Əlvan metallar və ferro-ərintilər zavodu fəaliyyətə başlamışdır. 2018-ci il martın 29-da Azərbaycan Respublikası və İran İslam Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə keçirilmiş Azərbaycan-İran biznes forumu çərçivəsində Neftçala Sənaye Məhəlləsində "Khazar" Avtomobil zavodunun rəsmi açılış mərasimi keçirilmişdir. İllik istehsal gücü 10 min ədəd avtomobil olan za-

vodda istehsal olunan avtomobillərin bir hissəsinin MDB və Yaxın Şərq ölkələrinə ixracı nəzərdə tutulur. Dövlət Proqramlarının icrası dövründə mövcud qanunvericilik təkmilləşdirilmiş və sənaye sahələrinin inkişafına şərait yaradılmışdır. 2016-2018-ci illər ərzində 292 sahibkarlıq subyektinə 333 investisiya təsdiq sənədi təqdim edilmişdir. Investisiya təşviqi sənədi təqdim edilmiş layihələrin reallaşması nəticəsində yerli istehsalda 2,8 milyard manat investisiya yatırılacağı, 22 minədən çox yeni iş yerlərinin açılacağı nəzərdə tutulmuşdur [18]. Sənayenin maşınqayırma, metallurgiya, kimya, məbel, toxuculuq və qida sahələrində inkişaf müşahidə olunmuşdur. Dünyada baş vermiş böhran Azərbaycan sənayesinin qeyri-neft sektoruna mənfi təsir göstərməmiş və əksinə ölkədə bu sahədə inkişafa nail olunmuşdur. 2004-2018-ci illər ərzində innovasiya xarakterli texnologiyaların tətbiqi davam etdirilmiş, yeni müəssisələr yaradılmış, müəssisələrin istehsal potensialı artırılmış, ölkə sənayesində 2,6 dəfə real artım qeydə alınmışdır. Sənaye məhsulunun ümumi həcmində özəl sektorun payı 2003-cü ildə 56,8 faiz təşkil edirdisə, hal-hazırda 80 faizdən çoxdur [18].

Beləliklə, neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə əlaqədar ölkənin valyuta ehtiyatı xeyli artmışdır. Bu da dövlət tərəfindən həyata keçirilən layihələrə şərait yaratmışdır. Həyata keçirilən Dövlət Proqramları nəticəsində Azərbaycan sənayesi uğurla inkişaf etmişdir. Prezident İlham Əliyevin imzaladığı Fərman və Sərəncamlar bu istiqamətdə dayanıqlı inkişafa şərait yaratmışdır. Yeni yaradılan sənaye müəssisələri ölkənin ixrac potensialını artırmışdır. Statistik materialardan da aydın olur ki, Azərbaycan Sənayesi dinamik inkişaf edir və regionlarda yeni müəssisələrin yaradılması artım tempi ilə müşahidə edilir.

Ədəbiyyat

1. AzərTac, 2008, 3 mart.
2. Əliyev N. Azərbaycanın sənaye və yanacaq-enerji kompleksinin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2006, 72 s.
3. Əliyev T.N., Həsənov Ə.H. Rəqabət qabiliyyətli sənayedə sahibkarlığın inkişafı. Bakı: Avropa, 2013, 76 s.
4. AzərTac, 2006, 23 mart.
5. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin cari arxivi. 2009-cu il üzrə fəaliyyət haqqında hesabat.
6. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin cari arxivi. 2010-cu il üzrə fəaliyyət haqqında hesabat.
7. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin cari arxivi. 2012-ci il üzrə fəaliyyət haqqında hesabat.
8. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin cari arxivi. 2013-cü il üzrə fəaliyyət haqqında hesabat.

9. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin cari arxivi. 2014-cü il üzrə fəaliyyət haqqında hesabat.

10. Kamal R. Azərbaycan sənayesi möhkəm bünövrəyə əsaslanaraq daha da inkişaf edir. "Azərbaycan" qəzeti. 2014, 14 avqust.

11. Rzaquliyev B. Emal sənayesi daxili bazarı geniş çeşidli məhsullar təmin edir. "Azərbaycan" qəzeti. 2014, 26 dekabr.

12. "Xalq qəzeti". 2011, 13 iyul.

13. AzərTac. 2013, 5 iyul.

14. "Xalq qəzeti". 2017, 16 dekabr.

15. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin cari arxivi. 2012-ci il üçün sənaye və yanacaq energetika kompleksində fəaliyyətə dair hesabat.

16. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin cari arxivi. 2013-cü il üçün sənaye və yanacaq energetika kompleksində fəaliyyətə dair hesabat.

17. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin cari arxivi. 2015-ci il üzrə fəaliyyət haqqında hesabat.

18. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin cari arxivi. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına (2014-2018-ci illər) uyğun həyata keçirilmiş tədbirlər haqqında məlumat.

19. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin cari arxivi. 2017-ci il üçün yanacaq-energetika kompleksində fəaliyyətə dair hesabat.